

Фольклористика

Илму статья

УДК 398.61

DOI: 10.31143/2542-212X-2022-3-417-428

EDN: IJSXEZ

**КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ФОЛЬКЛОРДА
ЭЛБЕР ЖАНРНЫ ЭНЧИЛИКЛЕРИ****Локияланы Магомедни кызы Жаухар**

Гуманитар тинтиулени институту – Россей илмуланы академиясыны Къабарты-Малкъар илму арасыны филиалы, Нальчик шахар, Россия, [lokyae-va.zh@mail.ru](mailto:lokyaeva.zh@mail.ru), <https://orcid.org/0000-0003-1599-4397>

Къысха магъана. Статъяда къарачай-малкъар фольклорну элбер жанрыны къуралыу, жаратылыу эм жюрютюлюу амалларыны бир къауум энчиликлери ачыкъланадыла. Ала жаз тил бла, жашырын магъана бла айтылып, жашауну кеп тюрлю болумларында эркин хайыр-ланыладыла. Бюгюнлюкде элбер аз-аздан адетли эришиу оюн халин тас этип, асламысында соруу бла жууапдан къуралып, сабий садлада, школада, оюн-булжутуу къууумлада жюрютюледиле. Алай бла, элберлени юйретиу иште да магъаналары болмагъанча уллуду: ала адамны суратлау ангыламын бай, кенг да этедиле, кеслерини къуралыу амаллары бла да фольклорну башха жанрларындан энчидиле.

Илму иште тинтиу амалланы хайыры бла, къарачай-малкъар элберлени табиьгъат болумла, адам улуну дунялыкъ ангыламы, ангы бла байламлыкъда къуралгъанлары, жюрютюлюу амалларыны тюрлениулери да шарт кёргюзтюлюнедиле.

Баш магъаналы сёзле: къарачай-малкъар фольклор, гитче жанрла, элбер, жаз (жашырын) тил.

Цитата этерге: Локияланы Ж.М. Къарачай-малкъар фольклорда элбер жанрны энчиликлери // Кавказология. – 2022. – № 3. – С. 417-428. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-3-417-428. EDN: IJSXEZ.

© Локияланы Ж.М., 2022

Original article

**PECULIARITIES OF A RIDDLE GENRE
IN KARACHAY-BALKARIAN FOLKLORE****Zhauhar M. Lokyaeva**

Institute for the Humanities Research – Affiliated Federal State Budgetary Scientific Establishment «Federal Scientific Center «Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences», Nalchik, Russia, lokyaeva.zh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1599-4397>

Abstract. This article is devoted to revealing the traits of origin, development, existence of riddle as a genre of Karachay-Balkarian folklore, identification of its principal specific features. It is observed that, having arisen based on sacred texts in a secret language, subsequently it transformed and gained a game form. At present, the game (ritual) part has lost its significance because of changes that have occurred in the way of life of the native people, and riddles functioned in a question–answer format. The addressee of riddles has also changed: if earlier they were mostly used by adults during game competitions, then today riddles are often ranked among children’s genres of folklore, contributing to intergenerational transmission of information. The conducted research allows to state the existence of a close connection between the content of riddles and realities that surrounded their creators (geographical landscape, the world of flora and fauna, the material and spiritual culture of the ethnic group). All this determined the range of the thematic scope of Karachay-Balkarian riddles and therefore increased their research potential both for specialists in folklore and for linguists, ethnologists, culturologists and ethnopsychologists. In addition, the attention of the works of this genre on the development of abstract, figurative thinking, fantasy actualizes the possibility of their use for pedagogical purposes.

Keywords: Karachay-Balkarian folklore, small genres, riddle, allegory.

For citation: Lokyaeva Zh.M. Peculiarities of a riddle genre in karachay-balkarian folklore. IN: Electronic journal «Caucasology». – 2022. – № 3. – P. 417-428. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-3-417-428. EDN: IJSXEZ.

© Lokyaeva Zh.M., 2022

Научная статья

ОСОБЕННОСТИ ЖАНРА ЗАГАДКИ В КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Жаухар Магомедовна Локьяева

Институт гуманитарных исследований – филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения «Федеральный научный центр «Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук», Нальчик, Россия, lokyaeva.zh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1599-4397>

Аннотация. Данная статья посвящена раскрытию особенностей возникновения, развития, бытования загадки как жанра карачаево-балкарского фольклора, выявлению ее основных специфических черт. Отмечается, что, возникнув на основе сакральных текстов на тайном языке, впоследствии она трансформировалась и приобрела игровую форму. В настоящее же время игровая (ритуальная) часть утратила свое значение вследствие изменений, произошедших в жизненном укладе народа-носителя, и загадки стали функционировать в формате «вопрос – ответ». Также изменился и «адресат» загадок: если раньше их в большинстве своем употребляли взрослые во время игровых состязаний, то на сегодняшний день загадки нередко причисляются к детским жанрам фольклора, способствующим межпоколенной трансляции информации. Проведенное исследование позволяет констатировать наличие тесной связи между содержанием загадок и реалиями, окружавшими их создателей (географическим ландшафтом, миром флоры и фауны, материальной и духовной культурой этноса). Все это обусловило широту тематического диапазона карачаево-балкарских загадок и тем самым повысило их исследовательский потенциал как для специалистов-фольклористов, так и для лингвистов, этнологов, культурологов и этнопсихологов. Кроме того, направленность произ-

ведений данного жанра на развитие абстрактного, образного мышления, фантазии актуализирует возможность их применения в педагогических целях.

Ключевые слова: карачаево-балкарский фольклор, малые жанры, загадка, иносказание.

Для цитирования: Локьяева Ж.М. Особенности жанра загадки в карачаево-балкарском фольклоре // Электронный журнал «Кавказология». – 2022. – № 3. – С. 417-428. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-3-417-428. EDN: IJSXEZ.

© Локьяева Ж.М., 2022

Элберле фольклорну эм эрттегили жанрларындан биридиле. Ала жаз тил бла айтылып, тюрлю-тюрлю затланы белгилеп, соруу-жууап формада кьура-ладыла, адамланы акъылларын, эслиликлерин жютю этерге себеп боладыла эм эсеп оюннга юйретедиле. Элберле асламысында табийгъатны болумлары, хайыуанла, жаныуарла, адыр-сауут эм кёп башха затлада жер табадыла, асламысында адам улуну урунуу төрелери бла, урунууда хайырланнган адырлары, сауутлары бла байламлыдыла.

Бу жанрны юсюнден орус фольклор илмуда иги кесек алим тинтиу ишле жазгъандыла (В.П. Аникин, А.А. Потеня, В.И. Чичеров, И.А. Худяков, Д.Н. Садовников, А.В. Марков, В.В. Митрофанова, Е.Н. Елеонская, М.А. Рыбникова эм д.б.).

В.П. Аникинни оюмуна кёре, элбер «поэтика даражада дунягъа кьарамды, адамны оюмлай билиуон сынаргъа, жашауда тубеген затлагъа суратлау кёз бла кьараргъа юйретеди. Алай болса да, фольклор жанрладан бири да адамны жашауну поэтика кьарам бла кёрюрча жолгъа салмайдыла. Элбер а турушунлай ол жумушну тамамлайды, жашауну поэтика жанын айырып, халкъны жашауу, иши бла байламлы болгъанын, адам кюн сайын кёрген, хайырланнган затланы магъаналарын ачыкъ этеди» [Аникин 1957: 55–56].

В.И. Чичеров, элбер жанрны энчиликлерин эм фикирин тинте, «Элберле халкъны поэзия чыгъармачылыгыны энчи жанрыча, бек эртте, кьалыубала заманлада жашау болумлагъа кёре кьуралгъандыла, аланы ёзеклери адамланы дуняны ангыларгъа болушхан урунуу сынаулары болгъандыла», – деп жазгъанды [Чичеров 1959: 322]. Даулашсыз элберле асламысында адам улуну урунуу төресиде бла, урунууда хайырланнган адыр-саууту бла байламлы боладыла.

О.А. Гудимова, «элберлени кьуралыулары уучулары, малчыланы, жерчилик бла кюрешген кьауумланы адет-төрелери, аланы арада жюрютюлген жаз тиллери бла байламлыдыла» деп, бу жанрны заманнга кёре тюрлене баргъанын белгилегенди [Гудимова 2011: 179].

Башда саналгъан шартла кьарачай-малкьар халкъны фольклорунда да дайым эсленедиле.

Кьарачай-малкьар элберлени жыйыу иш XX-чы ёмюрню ал жылларында башланнганды. Венгерли алим В. Прёлени «Кьарачай диалектни тинтиу» деген жазмасы 1909 жылда «Keleti Szemle» журналны 10-чу номеринде чыккыгъанды, 1916 жылда уа алимни ол журналда малкьар тилни грамматика очерки бла малкьар фольклорну тюрлю-тюрлю жанрларыны бир кьаууму басмаланнгандыла [Ортабаева 2011: 84], ызы бла, 1940 жылдан башлап, бюгюнлюкге дери,

«Къарачай фольклор» (1940), «Малкъар жомакъла, нарт сёзле, элберле» (1959), «Малкъар нарт сёзле, айтыула эм элберле» (1965), «Къарачай халкъны эл берген жомакълары» (1984), «Алгъышла, нарт таурухла, жомакъла, жырла, элберле...» (1997), «1001 элбер» (1999), «Къарачай-малкъар ойберле бла элберле» (2010), «Загадки народов Карачаево-Черкесии» (2011) эм д.б. жыйымдыкъла чыкыгъандыла.

Саулай алып айтханда, бусагъат заманга къарачай-малкъар халкъны кёлден чыгъармачылыгында элбер жанрдан бай материал жыйылгъанды эм басмаланганды дерге боллукъбуз. Илму жаны бла да, кёп болмасала да, тинтиу ишле бардырылгъандыла. Фольклор илмуда, артыкъсызда къарачай-малкъар элберлени тинтиуге жораланган илму ишле жокъну орунундадыла. Бу жанр бла байламлы, бир къауум илму статьяла басмалангандыла, фольклор жыйымдыкълагъа ал сёзле жазылгъандыла. Элберлени юсюнден тюрлю-тюрлю оюмлары Холаланы А.З. [Холаев 1981: 31], Алийланы С.Ч. [Алийланы 1984: 9], Хаджиланы Т.М. [Хаджиланы 1996; Хаджиева 2014], Биттирланы Т.Ш. [Биттирланы 1997], Малкъондуланы Х.Х. [Малкондуев 2010: 17], Берберланы Б.А. [Берберов 2021a; Берберов 2021b; Берберов 2021c; Берберов 2021d], Гулийланы (Зануколаны) Ф.Х. [Гулиева (Занукоева) 2021], Локияланы Ж.М. [Локьяева 2021a; Локьяева 2021b] эм д.б. алимлени илму ишлеринде эслерге боллукъду.

Тил бла кюрешген алимле элберлени асламысында суратлау материалныча хайырланадыла [Кетенчиев 2010]. Болсада, арт заманлада къарачай-малкъар элберледе тилни кесеклерин, аланы лексико-семантика, морфология, сёз къурау энчиликлерин тинтген илму статьяла да бардыла [Мусуков, Магрелова 2015; Эльбаева 2017].

Элберлени жаш тёлню юретиуге магъаналарына да аслам эс бурулады [Гуртуева 1974; Лепшокова 2021].

Бу жанрны жаратылыууну эм жүрютюлюуюню юсюнден айтханда, бурун заманлада элберле тейрилени, деменгили кючю болгъан затланы эм д.б. затланы юслеринден хапарлагъан чыгъармала болгъанларын чертирчады. Ала миф халда айтылгъандыла, терен магъаналы болгъандыла, «бир-бирде табийгъат болумланы суратларгъа, ачыкъларгъа болушхандыла, аланы жашырын магъаналары болгъанларына ийнангандыла: аланы жомакълада, эпосда элберлени айтыу аслам жерни алгъаны бошдан туйюлдю. Бусагъатдагъы заманда элберле аллай магъаналарын тас этгендиле. Алай аланы бюгюн да къысха сёз бла аслам магъананы билдиргенлери, суратлау кючлери сакълангандыла» [Джуртубаев 2010: 286].

Биттирланы Т.Ш. элбер жанрны бир къауум энчиликлерин белгилей, «фольклорну бу жанрыны аты аны жүрюген хали бла байламлыды», – деп жазады [Биттирова 1991: 19].

Къарачай-малкъар тилде «элбер» деген термин «эл» бла «бер» деген эки сёзден къураылгъанды. Андан сора башха термин да хайырланылады – *эл берген жомакъла*. Айтылыуну эки тюрлюсю да жанрны жүрютюу башхалыкълары бла байламлыдыла. Элберни айтыу эм анга жууап табыу оюн халда жүрютюлгенди. «Башха миллетледеча, къарачай-малкъар элбер эки бёлюмден къуралады: элбер эм анга жууап. Эришиу оюн баргъанда, элбер берилген адам жууабын

табалмаса, ол жууапны алып ючюн төлеу халда эл неда сахар берирге керек болганды» [Хаджиева 2014: 574].

Холаланы А.З. белгилегенге кёре, «элберлени баш магъаналары – оюн халда эришиудю, адамны оюмлай, терк сагыш этерге юйретиудю. Элбер адамны эсин кючлеген жарауду, аны жашауну кенг кёре, оюмлай билгенине сынауду. Аны бла бирге ол булжутуу амалладан бириди» [Холаев 1981: 31].

Элберлени баш магъаналары – адамланы эсликликерин айнытыуду. Ол затны аланы кьуралыу формалары тамам шарт белгилейди. Элберле тенг-лешдириуню юсю бла кьуралыргъа да боладыла. Ала юй сауут-сабаны, ашарыкьны, табийгъатны эм табийгъат болумланы, иш кереклени, урунууну, адамны санларыны, битимлени, жаныуарланы, адам улуну жашауу бла байламлы хар затны юсюнден да кьуралыргъа боладыла.

Бурун заманлада кьарачайлыла бла малкьарлыла ишден бош болгъан заманларында, тойлада, байрамлада бирге жыйылып, хапарлашыргъа, чам этерге, элберлени айтыргъа бек суйгендиле. Элберни магъанасы не кьадар терен болса, аны тюз жууабына аллай бир уллу багъа берилирин излегендиле. Бир-бирде аллай эришиуле бир ненча кюннге созулургъа болгандыла. Шёндюгю заманда элберле аллай магъаналарын сакълагъандыла дерге кыйынды. Болсада, ала толусунлай кеслерини магъаналарын тас этмегендиле, жаланда хайырланыу амаллары бир кесек тюрленгенди. Алгъын элбер айтып асламында абадан адамла эришгендиле, алай артдан-артха аны соруу-жууап формасы сакъланганлыкьгъа, адетли оюн бла байламлы кесеги кетип, ол жаш төлюге жаз тилни ангыларгъа, халкъда жюрюген белгилени магъаналарын билирге юйретген, сабийлеге аталгъан жанрланы санына кирип кьалгъанды.

Элберле жаз тил бла кьаты байламлыдыла. Алада тилни уста хайырланылгъаны, жашауда тюбемеген затланы эсге салып, поэзия даражагъа чыгъарыуу эсленеди. Жанрны ол энчилиги аны андан да ууакь кьауумлагъа юлеширге онг береди: *адамны, жаныуарланы, жаны болмагъан затланы, жюрюген усталыкъланы, табийгъатны, анда тюбеген затланы, битимлени, намыс-тёрелени, философия ангыламланы* эм д.б. затланы юсюнден.

Фольклорну башха жанрларындан элберни дагъыда бир энчилиги айырмалыды. Ол соруу-жууап халда, оюн формада жюрюйдю, алай бла абаданланы бла сабийлени араларын жууукь этерге онг береди.

Окьуу китапада, хрестоматия эм фольклор жыйымдыкьлада элберле тюрлю-тюрлю кьауумлагъа юлешинедиле. Сёз ючюн: *жаз тил бла айтылгъан элберле, бир затны сёз бла суратлагъан элберле, соруу элберле, эсеп элберле*. Бу тюрлю юлешиниу форма «Кьарачай-малкьар ойберле бла элберле» деген китапта да хайырланылады [КьМОЭ 2010].

Бу жанр бла байламлы толу жыйышдырылып, бёлюмлери энчиленип, кыйматлы басмаланган «Кьарачай халкьны эл берген джомакълары» деген китапды [Алийланы 1984]. Жыйымдыкьны ал сёзюнде ары кьарачай тилде текстле киргендиле деп белгиленсе да (кёп башха быллай ишледеча), кьарачайлыла бла малкьарлыланы маданиятлары, фольклорлары, тиллери, динлери да бир болгъан миллетди. Ол себепден, «кьарачай», «малкьар» деп белгиленген затланы «кьарачай-малкьар» деген магъанада ангыларгъа керекди. Бу затха тая-

на, белгиленген жыйымдык кырачай-малкыар элберле аслам, энчи формада, тематика бөлүмгө юлешинип жарашдырылган китап болганын, аны фольклор илмуну келечилерине, этнографлагы, тил илму бла, адабият бла кюрешген алимге, тинтиучюлеге, устазлагы, студентлеге, аспирантлагы да уллу магъанасы болганы даулашсызды.

Бу китапха 1447 элбер киргенди, ала 25 тематикалы бөлүмгө юлешингендиге: «Адам. Джашау. Ёлюм», «Урунуу», «Ашарык-ичерик», «Юй ырысхы», «Кийимле бла джасаула», «Межамла бла межам керекле», «От бла джарык», «Окьюу-билим бла окьюу керекле», «Той-оюн бла той-оюн керекле», «Сабий оюнла бла оюнчакыла», «Ташыу бла джолоучулук», «Техника бла иш керекле», «Дуния», «Джер байлык», «Битимле», «Ёсюмле», «Кёгетле», «Хайыуанла», «Джаныуарла», «Къанатлыла», «Эскилик», «Соруу джомакыла», «Чам джомакыла», «Эсеб джомакыла», «Хапар джомакыла». Андан сора да бөлүмлени ичинде ууак кыауумлары белгиленип, алай бериледиге [Алийланы 1984: 127]. Китапны жыйышдырган Алийланы С. элберлени жууапларына кёре энчи темалагы бөлгенди, суратлау энчиликлерине кыраганды, аланы кыалай кыуралганын белгилегенди, фольклорну башха жанлары бла байламлыклары ачыклаганды, андан сора да эрттеден тохташдырылган бөлүмдөн тышында башха кыауумланы да белгилегенди: *соруу элберле, чам халда айтылган элберле, хапарлау халда айтылган элберле* [Алийланы 1984].

Тинтиучю элберле бек кёп болганын, китапха жыйылганы аланы аз кесеги болганын белгилесе да [Алийланы 1984: 6], артда чыккыган элбер китапла асламысында бу жыйымдыкыга таяна жазылгандыла.

Белгиленген китапдан бөлүмгө юлешиную бла бироз башхаракы «Кырачай-малкыар ойберле бла элберле» [КъМОЭ 2010] деген китапды. Бу китапны жарашдырган Ёлмезланы М.М. ары иги кесек жангы материал да кийирип, элберлени 4 уллу бөлүмгө бөлгенди:

1) төрели элберле:

Кырангы бауда – акы кыозула (тишле); Отда жанмайды, сууда батмайды (буз) [КъМОЭ 2010: 226];

2) соруу элберле:

Жюрекни ачычы неди? (сёз); Хар тилде да ким сёлешеди (кыая кызы) [КъМОЭ 2010: 222–223];

3) чам элберле:

Бир жаш улайган тиширыу бла кетип барганлай, анга тенглерин тюбеп: «Бу тиширыу сени ненг болады?» – деп соргандыла. Жаш алагы: «Мени атамны анасы, муну кыайын анасы», – дегенди.

Соруу: *Тиширыу жашны неси болады?*

Жууап: *анасы* [КъМОЭ 2010: 257].

4) эсеп элберле:

Экеулен базаргы кыойла сюрюп бара болгандыла. Аланы бири кыарт, бири уа жаш эди. Кыарт, жашны кыойларына кыарап туруп: «Эшитемисе, жигит, сен манга бир кыой берсенг эди, мени кыойларым сеникиле тенгли эки болдук эдиле», – дегенди.

Жаш, кѐп сагъыш эте турмай: «Угъай, андан эсе, сен манга бир къой бер. Ол заманда экибизникиле да тенг боллукъдула, ашыкъмай, сатыу эте турурбуз», – дегенди жаш а.

Соруу: *Ярабий, къартны бла жашны ненчашар къойлары бар эди?*

Жууан: *Къартны – жети, жашны беш къою болгъанды [КъМОЭ 2010: 279].*

Къарачай-малкъар элберлени тематикалары кенгди, ала адамны жашаууну кѐп жаны бла байламлы къураладыла: жашау болумла бла, табийгъат бла, жаныуарланы, битимлени дуниясы бла, тарых бла, халкъны урунуу, жашау болумлары бла байламлы болуп келедиле. Сѐз ючюн: *Тѐрт дунияны тойдурады да, кеси уа ачлай къалады* (тирмен); *Жайсанг – ундурукъ, жыйсанг – жумдурукъ* (гюлменди); *«Бир къызым барды да, халкъны кийиндиреди да, кеси кымыжалай къалады* (ийне); *Юй башында – ала кюйюз* (кѐкде жулдузла) эм д.б.

Бу юлгюледе элберде жашырылгъан зат жаз тил бла айтылгъанда, дунияда бир бирге ушамагъан затланы ушатылып кѐргюзтюлюнгени эсленеди. Сѐз ючюн: *Бахчада алтын кюнчук аягъына сюелип* (чѐплеу); *Эки къарындаш сууну эки жанында жашайдыла да, суудан бир бирге ѳталмайдыла* (тенгизни жагъалары); *Бир шинтигим барды да: аны суймеген да жокъ, андан тюшмеген да жокъ* (къуллукъ). Бу элберледе чѐплеу жангыз аягъында сюелген алтын кюнчук бла, тенгизни жагъалары эки къарындаш бла, шинтик къуллукъ бла тенгешдириледи.

Элберлени тюрлюлери жашау-турмуш, жашау этилген жерни энчиликлери бла, халкъны жашау болуму бла байламлыдыла эм аланы экеулен айтадыла. Аладан бирлери бир затны сыфатын, ол неге жарагъаныны, къалай жюрютюлгенини юсюнден жашырын жаз тил бла, *метафора, метономия, аллегория* амалланы хайырланып суратлайды, башхасы уа ол не болгъанын билирге керекди.

Къарачай-малкъар элберлени эки уллу къауумгъа бѐлюп къараргъа тийишлиди:

1) жангыз бир сыфат берилген бош элберле:

Бир къалада – минг тешик (элек); *Башы – таиш, тюбю – таиш, ортасында – баш* (таш макъа); *Бир акъ жабыуум барды да, саулай жерни жабады* (къар); *Жай кийинир, кыиш тешинир* (терек);

2) къуралыуларына кѐре бир болумну хапарлагъан къош элберле:

Эрттенликде тѐрт аякъланып жюрюйдю, кюн ортада эки аякъланып жюрюйдю, ингирде уа юч аякъланып жюрюйдю (адам: сабийлик, жашлыкъ, къартлыкъ) эм д.б.

Къарачай-малкъар элберле турушунлай соруу халда къуралыргъа да боладыла:

1) *Адам дунияда нени унутмайды?*

– Туугъан жерин.

2) *Адамны адамлыгъын не танытады?*

– Иш.

3) *Адамны къанаты неди?*

– Билим.

4) *Билимни ачхычы неди?*

– Окъуу.

Жаз тил бла айтылып, элберде жашырылган зат башха сыфатлагъа бёленип берилрге да боладыла:

Темирден ауур, бичакъдан жютю (сёз);

Эл ашагъан эмеген (тирмен);

От жагъада къумгъан, кёзчюклерин жумгъан (киштик);

Акъ желимден юзюлген, акъ таишлада эзилген (будай гыржын).

Къарачай-малкъар элберлени материалын тинтген заманда дагъыда бир энчилигин эслерге боллукъбуз. Ол *бир* деген санау элберледе дайым аслам кере тюбегениди. Сёз ючюн, «Къарачай-малкъар ойберле бла элберле» [КЪМОЭ 2010: 183–198] деген китапны төрели элберлеге жораланган бёлюмюнде ол 200-ден артыкъ кере тюбейди (*бир тенгим барды да; бир атым барды да; бир затым барды да; бир ёгюзюм барды; бир келечи барды да; бир келиним барды да; бир кызым барды да; бир юйюм барды да; бир шинтигим барды да* эм д.б.). Белгиленген элберледе *бир* деген сёз асламысында затны санын угъай, бир затны белгилерге болады.

Элберле фольклорну башха жанрлары бла байламлыкъда да эркин жюрютюледиле. Алада тюрлю-тюрлю эпитетлени, сёз бирлешлени (*устойчивые словосочетания*), төрели сыфатланы (*устойчивые образы*), суратлау шартланы амалларын (*приемы художественной выразительности*), семиртиу халда суратлауну (*гипербола*), тенглешдириу сыфатланы (*метафора*) да эслерге боллукъбуз. Сёз ючюн, семиртиу халда суратлау (*гипербола*): *Анада – беш бала, бешиси да – бир атлы* (беш бармакъ); тенглешдириу сыфат (*метафора*): *Къардан акъ, жюнден жумушакъ* (къар) эм д.б.

Элберге жууап излеген айтханны, тынгылагъанны да оюм этерге, тюрлю-тюрлю затланы тенглешдирип, тюз жууап табаргъа юйретеди. Аны баш борчу бир затны энчилигин, адамны эсине терен салыуда туйюлдю, адамны оюмларгъа, сагъыш этерге, сюзе билерге, тюз жууап табаргъа юйретиуде, фахмусун ёсдюрюудеди. Элбер оюн халда сабийлени, абаданланы да эслерин кючлейдиле.

Бюгюнлюкде элберлени дерследе, солугъан заманда, сабий байрамлада, тюрлю-тюрлю эришиуледе айтадыла. Ала адамны ангыламын ёсдюредиле, тилин байыкъдырадыла. Берилген элберни жууабын излеген заманда сабий сёзню магъанасын ангыларгъа, сагъыш этерге, оюмларгъа юйренеди. Ол шарт бу жанрны кенг магъаналы болгъанын кёргюзтеди.

Алай бла, элбер жанр бюгюнлюкде миллетде оюн халда сабийни юйретиуде, аны дунялыкъ ангыламын кючлеуде да дайым хайырланылады. Тамата төлю элберлени юсю бла сабийлеге табийгъат болумланы, жаныуарланы дунясын, жашауда магъаналы затланы, насийхатлыкъ этмей, ангылатыргъа, оюмлатыргъа да онг табады. Ала сабийни акъылын, суратлау дунясын, битеудунялыкъ къарамы бла бирге миллетни адет-тёресин, маданиятын, тил байлыгъын багъалай билерге юйретедиле. Анга кёре, элберле къарачай-малкъар миллетни жашауунда магъаналы жерни аладыла, юйретиу, эстетика халда жюрюйдюле, ёсюп келген төлюлени ич дуняларын айнытыргъа, маданиятлыкъ сезимлерин кючлерге себеплик этедиле.

**ХАЙЫРЛАНЫЛГЪАН ИШЛЕНИ ТИЗМЕСИ
(СПИСОК ИСТОЧНИКОВ)**

Алийланы 1984 – *Алийланы С.Ч.* Къарачай халкъны эл берген джомакълары (Къарачаевские народные загадки). – Черкесск: Ставроп. кн. изд-во. Карач.-Черкес. отд-ние, 1984. – 216 с. (На кар.-балк. яз.)

Аникин 1957 – *Аникин В.П.* Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. – М.: Учпедгиз, 1957. – 240 с.

Берберов 2021a – *Берберов Б.А.* История и поэтика карачаево-балкарской загадки // *Oriental Studies*. – 2021. – № 14 (3). – С. 635–648. DOI: 10.22162/2619-0990-2021-55-3-635-648.

Берберов 2021b – *Берберов Б.А.* С.Ч. Алиев – собиратель и публикатор карачаево-балкарских загадок // *Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН*. – 2021. – № 5 (103). – С. 93–99. DOI: 10.35330/1991-6639-2021-5-103-93-99.

Берберов 2021c – *Берберов Б.А.* Функциональный потенциал антонимов в карачаево-балкарской загадке // *Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН*. – 2021. – № 3 (101). – С. 126–132. DOI: 10.35330/1991-6639-2021-3-101-126-132.

Берберов 2021d – *Берберов Б.А.* Этнокультурные особенности карачаево-балкарской загадки // *Известия СОИГСИ*. – 2021. – № 40 (79). – С. 130–139. DOI: 10.46698/VNC.2021.79.40.009.

Биттирланы 1997 – *Биттирланы Т.Ш.* Ал сёз (Введение) // *Алгъышла, нарт таурухла, жомакъла, жырла, элберле...* (Пожелания, легенды о нартах, сказки, песни, загадки...: хрестоматия по карачаево-балкарскому фольклору) / сост. Т.Ш. Биттирова, А.Б. Габаева. – Нальчик: Эльбрус, 1997. – С. 3–22. (На кар.-балк. яз.)

Гудимова 2011 – *Гудимова О.А.* Загадки славянского населения Кубани // *Загадки народов Карачаево-Черкесии: Оригиналы и переводы на русский язык* / сост. и переводчики Р.А.-К. Ортабаева, А.И. Сикалиев, Х.С. Братов, Л.А. Гудимова, Л.А. Борокова; под общ. ред. А.В. Шишкановой. – Черкесск: РГБУ КЧИГИ, 2011. – С. 178–181.

Гулиева (Занукоева) 2021 – *Гулиева (Занукоева) Ф.Х.* К вопросу теоретической разработки и практического применения классификации малых жанров карачаево-балкарского фольклора // *Вестник КБИГИ (KVHR Bulletin)*. – 2021. – № 4-2 (51). – С. 105–112. DOI: 10.31007/2306-5826-2021-4-2-51-105-112.

Гуртуева 1974 – *Гуртуева М.Б.* Балкарский фольклор о народном опыте воспитания. Нальчик: Эльбрус, 1974. 143 с.

Джуртубаев 2010 – *Джуртубаев Х.Ч.* От переводчика // *Къарачай-малкъар ойберле бла элберле (Карачаево-балкарские притчи и загадки)* / сост. М.М. Ольмезов. – Нальчик: Эльбрус, 2010. – С. 285–286. (На кар.-балк. и рус. яз.)

Кетенчиев 2010 – *Кетенчиев М.Б.* Структурно-семантическая организация простого предложения в карачаево-балкарском языке. М.: Поматур, 2010. 280 с.

КъМОЭ 2010 – *Къарачай-малкъар ойберле бла элберле (Карачаево-балкарские притчи и загадки)* / сост. М.М. Ольмезов; пер. с кар.-балк. Х.Ч. Джуртубаева. – Нальчик: Эльбрус, 2010. – 456 с. (На кар.-балк. и рус. яз.)

Лепшокова 2021 – *Лепшокова Е.А.* Применение фольклора в системе национального воспитания // *Фольклорный текст: рубеж тысячелетий*. – Нальчик: Ред.-изд. отдел ИГИ КБНЦ РАН, 2021. – С. 93–96.

Локьяева 2021a – *Локьяева Ж.М.* Жанровая природа и особенности карачаево-балкарских загадок // *Фольклорный текст: рубеж тысячелетий*. – Нальчик: Ред.-изд. отдел ИГИ КБНЦ РАН, 2021. – С. 108–114.

Локьяева 2021b – *Локьяева Ж.М.* Тематические и художественные особенности жанра загадки в карачаево-балкарском фольклоре // *Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН*. – 2021. – № 3 (101). – С. 133–139. DOI: 10.35330/1991-6639-2021-3-101-133-139.

Малкондуев 2010 – *Малкондуев Х.Х.* Фольклор и фольклористика // *Очерки истории балкарской литературы*. – Нальчик: ГП КБР «Республиканский полиграфкомбинат им. Революции 1905 г.», 2010. – С. 8–35.

Мусуков, Магрелова 2015 – Мусуков Б.А., Магрелова Ф.А. Лексико-семантические, морфологические, словообразовательные, синтаксические особенности числительных в карачаево-балкарских загадках // *Фундаментальные исследования*. – 2015. – № 2 (18). – С. 4080–4087.

Ортабаева 2011 – Ортабаева Р.А.-К. Карачаево-балкарские народные загадки // *Загадки народов Карачаево-Черкесии: Оригиналы и переводы на русский язык / сост. и переводчики Р.А.-К. Ортабаева, А.И. Сикалиев, Х.С. Братов, Л.А. Гудимова, Л.А. Борокова; под общ. ред. А.В. Шишкановой*. – Черкесск: РГБУ КЧИГИ, 2011. – С. 84–85.

Хаджиева 2014 – Хаджиева Т.М. Фольклор // *Карачаевцы. Балкарцы*. – М.: Наука, 2014. – С. 522–584.

Хаджиланы 1996 – Хаджиланы Т.М. Малкъарлыланы бла къарачайлыланы халкъ поэзия чыгъармачылыклары (Народное поэтическое творчество балкарцев и карачаевцев) // *Къарачай-малкъар фольклор (Карачаево-балкарский фольклор): хрестоматия*. – Нальчик: Эль-Фа, 1996. – С. 6–37.

Холаев 1981 – Холаев А.З. Народное устно-поэтическое творчество // *Очерки истории балкарской литературы*. – Нальчик: Эльбрус, 1981. – С. 13–31.

Чичеров 1959 – Чичеров В.И. Русское народное творчество. – М.: МГУ, 1959. – 523 с.

Эльбаева 2017 – Эльбаева С.М. Функционально-семантический потенциал отрицания в карачаево-балкарских загадках // *Проблемы современной кавказской и тюркской филологии и этнографии*. Сб. науч. ст. Нальчик: Изд. отдел ИГИ КБНЦ РАН, 2017. С. 58–64.

REFERENCES

ALIJLANI S.CH. *K"arachaj halk"ny el bergen dzhomak"lary* [Karachay folk riddles]. – Cherkessk: Stavropol'skoe knizhnoe izdatel'stvo. Karachaevo-Cherkesskoe otdelenie, 1984. – 216 p. (In Karach.)

ANIKIN V.P. *Russkie narodnye poslovice, pogovorki, zagadki i detskij fol'klor* [Russian folk proverbs, sayings, riddles and children's folklore]. – Moscow: Uchpedgiz, 1957. – 240 p. (In Russ.)

BERBEROV B.A. *Etnokul'turnye osobennosti karachaevo-balkarskoj zagadki* [Ethnocultural features of karachay-balkarian riddle]. IN: *Izvestiya SOIGSI*. – 2021. – № 40 (79). – P. 130–139. DOI: 10.46698/VNC.2021.79.40.009. (In Russ.)

BERBEROV B.A. *Funkcional'nyj potencial antonimov v karachaevo-balkarskoj zagadke* [Functional potential of antonyms in karachay-balkarian riddle]. IN: *Izvestiya Kabardino-Balkarskogo nauchnogo centra RAN*. – 2021. – № 3 (101). – P. 126–132. DOI: 10.35330/1991-6639-2021-3-101-126-132. (In Russ.)

BERBEROV B.A. *Istoriya i poetika karachaevo-balkarskoj zagadki* [History and poetics of the karachay-balkarian riddle]. IN: *Oriental Studies*. – 2021. – № 14 (3). – P. 635–648. <https://doi.org/10.22162/2619-0990-2021-55-3-635-648>. (In Russ.)

BERBEROV B.A. *S.Ch. Aliev – sobiratel' i publikator karachaevo-balkarskih zagadok* [S.Ch. Aliev – a collector and publisher of karachay-balkarian riddles]. IN: *Izvestiya Kabardino-Balkarskogo nauchnogo centra RAN*. – 2021. – № 5 (103). – P. 93–99. DOI: 10.35330/1991-6639-2021-5-103-93-99. (In Russ.)

BITTIRLANI T.SH. *Al sez* [Introduction]. IN: *Alg"yshla, nart taurukhla, zhomak"la, zhyrla, elberle...* [Wishes, legends about narts, fairy-tales, songs, riddles...]: Readings on karachai-balkarian folklore / Collected by T.Sh. Bittirova, A.B. Gabaeva. – Nal'chik: El'brus, 1997. – P. 3-22. (In Karach.-Balk.)

CHICHEROV V.I. *Russkoe narodnoe tvorcestvo* [Russian folk art]. – Moscow: MGU, 1959. – 523 p. (In Russ.)

DZHURTUBAEV H.CH. *Ot perevodchika* [From the translator]. IN: *K"arachaj-malk"ar ojberle bla elberle* [Karachay-balkarian parables and riddles] / Collected by M.M. Ol'mezov. – Nal'chik: El'brus, 2010. – P. 285–286. (In Karach.-Balk. and in Russ.)

EL'BAEVA S.M. *Funkcional'no-semanticheskij potencial otricaniya v karachaevo-balkarskih zagadkah* [Functional-semantic potential of denial in karachay-balkarian riddles]. IN: *Problemy*

sovremennoj kavkazskoj i tyurkskoj filologii i etnografii. Sbornik nauchnyh statej [The problems of modern Caucasian and Turkic philology and ethnography. Collection of articles]. Nal'chik: Izdatel'skij otdel IGI KBNC RAN, 2017. P. 58–64. (In Russ.)

GUDIMOVA O.A. *Zagadki slavyanskogo naseleniya Kubani* [Riddles of the slavic population of the Kuban]. IN: *Zagadki narodov Karachaevo-Cherkessii: Originaly i perevody na russkij yazyk* [Riddles of the peoples of Karachay-Cherkessia: Originals and translations into Russian] / Composers and translators R.A.-K. Ortabaeva, A.I. Sikaliev, Kh.S. Bratov, L.A. Gudimova, L.A. Borokova; under total ed. A.V. Shishkanova. – Cherkessk: RGPU KCHIGI, 2011. – P. 178–181. (In Russ.)

GULIEVA (ZANUKOEVA) F.H. *K voprosu teoreticheskoy razrabotki i prakticheskogo primeneniya klassifikacii malyh zhanrov karachaevo-balkarskogo fol'klora* [To the question of theoretical development and practical application of classification of small genres of karachay-balkarian folklore]. IN: *Vestnik KBIGI*. – 2021. – № 4-2 (51). – P. 105–112. DOI: 10.31007/2306-5826-2021-4-2-51-105-112. (In Russ.)

GURTUEVA M.B. *Balkarskij fol'klor o narodnom opyte vospitaniya* [Balkarian folklore about the folk experience of education]. Nal'chik: El'brus, 1974. 143 s. (In Russ.)

HADZHIEVA T.M. *Fol'klor* [Folklore]. IN: *Karachaevtsy. Balkartsy* [Karachais. Balkarians]. – Moscow: Nauka, 2014. – P. 522–584. (In Russ.)

HADZHILANI T.M. *Malk"arlylany bla k"arachaylylany khalk" poeziya chyg"armachylyk"lary* [Folk poetic creativity of Balkarians and Karachays]. IN: *K"arachay-malk"ar fol'klor* [Karachay-balkarian folklore]: Readings. – Nal'chik: El'-Fa, 1996. – P. 6–37. (In Karach.-Balk.)

HOLAEV A.Z. *Narodnoe ustno-poeticheskoe tvorchestvo* [Folk oral-poetic works]. IN: *Ocherki istorii balkarskoy literatury* [Essays on the history of balkarian literature]. – Nal'chik: El'brus, 1981. – P. 13–31. (In Russ.)

K"arachay-malk"ar oyberle bla elberle [Karachay-balkarian parables and riddles] / Collected by M.M. Ol'mezov. – Nal'chik: El'brus, 2010. – 456 p. (In Karach.-Balk. and in Russ.)

KETENCHIEV M.B. *Strukturno-semanticheskaya organizaciya prostogo predlozheniya v karachaevo-balkarskom yazyke* [Structural and semantic organization of a simple sentence in karachay-balkarian language]. Moscow: Pomatur, 2010. 280 p. (In Russ.)

LEPSHOKOVA E.A. *Primenenie fol'klora v sisteme nacional'nogo vospitaniya* [Application of folklore in the national education system]. IN: *Fol'klornyj tekst: rubezh tysyacheletij* [Folklore text: the turn of the millennium]. – Nal'chik: Redakcionno-izdatel'skij otdel IGI KBNC RAN, 2021. – P. 93–96. (In Russ.)

LOK'YAEVA ZH.M. *Tematicheskie i hudozhestvennye osobennosti zhanra zagadki v karachaevo-balkarskom fol'klоре* [Thematic and artistic features of the riddle genre in karachay-balkarian folklore]. IN: *Izvestiya Kabardino-Balkarskogo nauchnogo centra RAN*. – 2021. – № 3 (101). – P. 133–139. DOI: 10.35330/1991-6639-2021-3-101-133-139. (In Russ.)

LOK'YAEVA ZH.M. *Zhanrovaya priroda i osobennosti karachaevo-balkarskih zagadok* [Genre nature and peculiarities of karachay-balkarian riddles]. IN: *Fol'klornyj tekst: rubezh tysyacheletij* [Folklore text: the turn of the millennium]. – Nal'chik: Redakcionno-izdatel'skij otdel IGI KBNC RAN, 2021. – P. 108–114. (In Russ.)

MALKONDUEV H.H. *Fol'klor i fol'kloristika* [Folklore and folklore study]. IN: *Ocherki istorii balkarskoy literatury* [Essays on the history of balkarian literature]. – Nal'chik: GP KBR «Respublikanskiy poligrafkombinat im. Revolyutsii 1905 g.», 2010. – P. 8–35. (In Russ.)

MUSUKOV B.A., MAGRELOVA F.A. *Leksiko-semanticheskie, morfologicheskie, slovoobrazovatel'nye, sintaksicheskie osobennosti chislitel'nyh v karachaevo-balkarskih zagadkah* [Lexico-semantic, morphological, word-formation, syntactic features of numerals in karachay-balkarian riddles]. IN: *Fundamental'nye issledovaniya*. – 2015. – № 2 (18). – P. 4080–4087. (In Russ.)

ORTABAEVA R.A.-K. *Karachaevo-balkarskie narodnye zagadki* [Karachay-balkarian folk riddles]. IN: *Zagadki narodov Karachaevo-Cherkessii: Originaly i perevody na russkij yazyk* [Riddles of the peoples of Karachay-Cherkessia: Originals and translations into Russian] / Composers

and translators R.A.-K. Ortabaeva, A.I. Sikaliyev, Kh.S. Bratov, L.A. Gudimova, L.A. Borokova; under total ed. A.V. Shishkanova. – Cherkessk: RGPU KCHIGI, 2011. – P. 84–85. (In Russ.)

Авторну юсюнден

Локияланы Ж.М. – аспирант.

Информация об авторе

Ж.М. Локьяева – аспирант.

Information about the author

Zh.M. Lokyaeva – post-graduate student.

Статья редакциягъа 03.06.2022 келгенди; кесамат этилгенден сора 30.07.2022 къабыл кёрюлгенди; басмагъа 15.09.2022 алыннганды.

Статья поступила в редакцию 03.06.2022 г.; одобрена после рецензирования 30.07.2022; принята к публикации 15.09.2022.

The article was submitted 03.06.2022; approved after reviewing 30.07.2022; accepted for publication 15.09.2022.